

MAREK I. BARANIAK*

ORCID 0000-0001-5665-1089

Uniwersytet Warszawski

POCZĄTKI KONCEPCJA NATCHNIENIA BIBLIJNEGO W DYSKURSIE RELIGIJNYM

Słowo „natchnienie” [łac. *inspiratio*] zazwyczaj definiowane jest jako ponadnaturalne oddziaływanie na jednostkę, stymulujące i umożliwiające szczególny rodzaj aktywności, np. ustny bądź pisemny przekaz treści uznawanej za objawienie ukrytej prawdy czy posiadającej boski autorytet. Oznacza ono również stan posiadania nadprzyrodzonej mądrości przez autora lub zawarcie jej w tekście, jak też samą zdolność wglądu w znaczenie wcześniejszych objawień i natchnionych tekstów. Zarówno chrześcijanie, jak i żydzi okazują szczególny szacunek wobec kanonu świętych pism, uznawanych za natchnione i autorytatywne. Taki osąd jest niedefiniowalny i zmienny – opiera się bardziej na charakterystycznych dla każdej ze wspólnot teologicznych ocenach religijnej wartości tekstów uznawanych za święte niż na ogólnych przesłankach zawartych w samym tekście¹.

---

* Dr hab. MAREK I. BARANIAK, prof. ucz. – zatrudniony na Wydziale Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się epigrafiką i wczesną literaturą hebrajską, aramejskimi targumami oraz językami biblijnymi.

¹ Por. J. Homerski, *Natchnienie biblijne i prawda ksiąg świętych*, „Ateneum Kapłańskie” 1969, nr 72, s. 388–393; J. Kudasiewicz, *Natchnienie biblijne a naukowe badanie Pisma Świętego*, w: tenże, *Biblia, historia nauka*, Kraków 1978, s. 19–33; H. Muszyński, *Słowo natchnione*, Kraków 1983; P. Leksa: „*Słowo Twoje jest prawdą...*”. *Charyzmat natchnienia biblijnego*, Katowice 1997; A. Paciorek, *Natchnie Pisma Świętego*, w: tenże, *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Tarnów 1999, s. 18–70;

Wprawdzie używany obecnie termin „natchnienie” wywodzi się z języka przekładów biblijnych, to jednak występujące tam różne formy gramatyczne tego słowa nie są dosłownym tłumaczeniem oryginalnego wyrazu hebrajskiego czy greckiego. Mają one wyjaśnić sens przekładanego tekstu w nawiązaniu do działania Boga przekazującego człowiekowi jakieś szczególne uzdolnienie. Należy przy tym zauważyć, że kategoria „natchnienia Pisma” ma swój początek już w okresie biblijnym – później różne próby jej deskrypcji podjęte zostały we wczesnej tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej; są one widoczne również we współczesnym dyskursie religijnym.

Biblia

Próby przedstawienia i uzasadnienia specjalnego statusu Biblii chrześcijańskiej i hebrajskiej odwołują się do szczególnych nadrzędnych kryteriów warunkujących interpretację jej pochodzenia i powstania. Do głównych kategorii zalicza się zwykle: „objawienie” (Biblia jako odsłonięcie ukrytej prawdy), „autorytet” (Biblia jako tekst wymagający akceptacji), „kanon” (Biblia jako wzór postępowania) oraz „natchnienie” (Biblia jako tekst pochodzący od samego Boga)². Wspomniane kategorie użyte jako modele opisu są niezależne od siebie, dlatego też każda z nich oferuje niecałkowity, a jednak integralny obraz fenomenu Biblii przedstawiony z innej perspektywy niż pozostałe.

Stary Testament (Biblia hebrajska)

Natchnienie do wypełnienia szczególnego zadania czy misji tekst Starego Testamentu oddaje poprzez idiomatyczne zwroty, takie jak:

Inspiration, w: *Dictionary of Judaism in the Biblical Period*, red. J. Neusner, New York 1996, s. 317–318; R.F. Collins, *Inspiration*, w: *The New Jerome Biblical Commentary*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, London 1990, s. 1023–1033.

² Taką klasyfikację zaproponował J. Goldingay, *Inspiration*, w: *A Dictionary of Biblical Interpretation*, red. R.J. Coggins, J.L. Houlden London 1990, s. 314. [polski przekład: *Natchnienie*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, Warszawa 2005, s. 613]; Por. A. Oczechowski, *Objawienie: natchnienie: Biblia*, „Studia Kozsalińsko-Koło-brzeskie” 2010, nr 15, s. 237–245.

„Bóg włożył do serca”, „nappełnił duchem Bożym”. Księga Wyjścia (Wj 35,30–34) wspomina, jak Bóg nappełnił swoim duchem Besaleela, przełożonego rzemieślników budujących przybytek (*wajěmallē* 'ōtō rūah 'ēlōhīm, co zaowocowało wielką sprawnością rzemieślniczą i zdolnością do przekazywania umiejętności innym. Podobnie Nehemiasz podejmuje wysiłek odbudowy Jerozolimy po tym, jak „Bóg włożył do jego serca” ('ēlōhay nōtēn 'el-liBBî ten zamiar (Ne 2,12; 7,5).

Natchnienie pochodzące od Boga jest często wiązane przez badaczy ze stanami „odmiennej świadomości”³ – zawładnięciem i wizjami. Obydwa pociągają za sobą przynajmniej czasową zmianę osobowości medium. Gdy Saul został owładnięty „duchem JHWH (Pańskim)” [*rūah jhwh* ('ādōnāj)] i zaczął zachowywać się jak prorok, tekst Biblii stwierdza, że „stał się inną osobą” (1 Sm 10,6). Wspomniany stan zawładnięcia pociąga za sobą wiarę w to, że jakaś ponadnaturalna energia czy istota – duch wchodzi lub przejmuje panowanie nad osobowością jednostki. Natomiast doświadczenie wizji jest przeżyciem odmiennej rzeczywistości lub wyjściem poza własne ciało i zmysły. Obydwa te stany przypisywane są prorokom starotestamentowym.

Wiarygodność autorytetu proroków biblijnych i natchnienie ich orędzia potwierdzone było na różne sposoby. Czasami objawienie, które otrzymywali, przypisywane było aktywności ducha bożego (Sdz 3, 10; 1 Sm 10,10; Iz 48,16; 59,21; 61,1; Ez 3,12–15) z tego też powodu określano proroka jako „człowieka ducha” ('iš hrūah Oz 9,7). Innym sposobem uwierzytelniania natchnienia było prorockie zapewnienie o „ręce JHWH (Pana)” [*wějad-jhwh* ('ādōnāj)] nad nim (Ez 3,14; 8,1; 33,21–22; Iz 8,1; Jr 15,17) – sformułowanie to wskazuje na boską kontrolę lub zawładnięcie. Na Boski autorytet wyroczni wskazywała formuła otwierająca: „Tak mówi JHWH” [*kōh 'āmar jhwh* ('ādōnāj)] (Am 1, 3; 3, 11; 7, 17) i wezwanie „słuchaj słowa JHWH (Pana)” [*šěma' dēbar-jhwh* ('ādōnāj)] (1 Krl 22,19; Jr 2,4; Ez 3,3) oraz konkluzja całej wypowiedzi: „tak powiedział JHWH (Pana)” (Am 1,1; 7,1; 8,1).

³ Por. P.F. Craffert, *Altered States of Consciousness: Visions, Spirit Possession, Sky Journeys*, w: *Understanding the Social World of the New Testament*, red. D. Neufeld, R.E. De Maris, New York 2010, s. 126–46.

Niekiedy dodatkowym wskaźnikiem wiarygodności profetycznej wizji było wspomniane doświadczenie obecności na „boskiej radzie” [*āmad bēsōd jhwh (‘ādōnā)*] (Jr 23,18). Powyższe argumenty uwierzytelniające proroka i jego wypowiedź odpowiadają koncepcji natchnienia jako „dyktatu” Boskiego przesłania – sugeruje to choćby formuła prorocka „Tak mówi JHWH” oraz kontekst ich doświadczeń (por. Iz 6). Nie można jednak mówić tu o braku aktywności rozumu ludzkiego⁴ – przesłanie jest bowiem werbalizowane w momencie, gdy zaangażowana w nie osoba powraca do normalnego stanu psychicznego⁵.

Odróżnić należy zatem natchnienie proroków od samego natchnienia Pisma. Stary Testament nie stwierdza wprost, że księgi zawierające słowa proroków są natchnione, ale podkreśla, że duch był czynnie obecny w działalności i przepowiadaniu proroków (2 Sm 23,2; Oz 1,1; Jl 3,1–2 i in.). W ten sposób pośrednio uwierzytelniony zostaje autorytet i natchnienie całej tradycji Pisma. Przekonanie to znalazło swoją kontynuację w nieugiętym stanowisku tradycji, która bezpośrednio przypisuje autorstwo ksiąg biblijnych osobom uznanym za natchnione: Mojżeszowi, Dawidowi, Salomonowi i innym prorokom. Zarazem należy zwrócić uwagę na to, że pojęcie „natchnienia” nie pokrywa się dokładnie z koncepcją objawienia.

---

⁴ Ideę tę wyraża już 1 P 1,10–12.

⁵ Większość współczesnych autorów odrzuca koncepcję natchnienia zarówno jako zawładnięcia, jak i Bożego dyktanda. Podkreśla się natomiast konieczność uwzględnienia sposobu, w jaki osobowość proroka odbija się w przekazywanych słowach. Należy zrozumieć, w jaki sposób Bóg działa poprzez opatrnościowe kształtowanie ludzkiej osobowości – człowiek pisze to, co chciałby napisać, a zarazem okazuje się to tym, co Bóg chciał, by było napisane. Brany jest pod uwagę sposób, w jaki jeden człowiek może natchnąć innego do uczynienia czegoś. Przy takim podejściu natchnienie jest sprowadzone często do kwestii wpływu Boga na człowieka poprzez to, kim jest i co uczynił – a pisma pozostają wyłącznym dziełem człowieka. Por. B. Vawter, *Biblical Inspiration*, London 1972, s. 82.

Nowy Testament

Chrześcijanie od początku bardzo mocno podkreślali natchnienie i autorytet Pism żydowskich – zarówno Biblii hebrajskiej, jak też jej rozszerzonej greckiej wersji – Septuaginty (LXX). Ten specjalny status zapisanego wcześniej dziedzictwa wspólnoty wiary w greckim tekście Nowego Testamentu wyraża termin „*theopneustos*”, w dosłownym znaczeniu „tchniony (przez) Boga”. Łacińskie tłumaczenie Wulgaty używa tu czasownika „*inspirare*” – skąd też jego forma rzeczownikowa „*inspiratio*” weszła do większości języków europejskich.

2 Tm 3,16–17: „Wszelkie Pismo od Boga natchnione [*theopneustos*] jest i pożyteczne do nauczania, do przekonywania, do poprawiania, do kształcenia w sprawiedliwości – aby człowiek Boży był doskonały, przysposobiony do każdego dobrego czynu”.

Autor tego tekstu otwarcie deklaruje, że znane już najprawdopodobniej przez wspólnotę judeochrześcijańską Pisma są natchnione przez Boga i użyteczne do formowania naśladowców „drogi” Jezusa. Powstaje pytanie, czy chodzi ogólnie o pisma żydowskie, czy też tylko o „każde pismo natchnione”⁶. Czyżby były też jakieś nienatchnione Pisma?⁷ Brak rodzajnika w greckim tekście sugeruje dystrybutywne znaczenie całego wyrażenia, a więc nawet każdy ustęp z Pisma. Użyty w tekście imiesłów „*theopneustos*” („Bożo-tchnione”)⁸ jest zwykle rozumiany biernie jako orzecznik odnoszący się bardziej do tekstu niż autora. To słowo w analogicznym kontekście pojawia się często

---

⁶ Dwuznaczność wynika z użytego greckiego wyrażenia „*pasa grafē*”; gdzie słowo „*grafē*” może oznaczać zarówno pojedynczy wers, księgę jak i zbiór Pism, natomiast *pasa* może mieć znaczenie kolektywne „całe” lub dystrybutywne „każde”.

⁷ Współczesna myśl żydowska uważa określone teksty za pisma normatywne, ale nie klasyfikując ich jednocześnie jako natchnionych. Por. Z. Leiman, *The Canonization of Hebrew Scripture: the Talmudic and Midrashic Evidence*, Hamden 1976.

⁸ Jest użyty tylko raz w NT i nie występuje w LXX. Wszystkie inne znane użycia pojawiają się w literaturze późniejszej niż 2 Tm, jest więc możliwe, że autor posłużył się nim dla podkreślenia boskiego pochodzenia wspomnianych Pism. Por. C. Spicq, *theodidaktoi, theopneustos*, w: *Notes de lexicographie néotestamentaire*, t.1, Göttingen 1978, s. 372–374. Powtarzana często hipoteza mówi, że pierwotnie opisywało ono w literaturze hellenistycznej ekstatyczne doświadczenie proroków.

w literaturze okresu patrystycznego, opisując pisma zaliczane do Nowego Testamentu⁹. Tego rodzaju użycie słowa „natchnienie” stoi w wyraźnym kontraście do innych tekstów NT, w których idea natchnienia wyrażona jest poprzez wskazanie, że dany autor biblijny pisał pod działaniem „ducha”.

2 P 1,21–21: „To przede wszystkim miejcie na uwadze, że żadne prorocтво Pisma nie jest dla prywatnego wyjaśnienia. Nie z woli bowiem ludzkiej zostało kiedyś przyniesione prorocтво, ale kierowani Duchem Świętym mówili «od» Boga święci ludzie”.

Autor wskazuje, że nie można subiektywnie interpretować prorocत्व Pisma, gdyż pochodzą one od Ducha Świętego. Ten fragment włącza się w szereg innych tekstów NT ukazujących rolę Ducha Świętego w przekazie słów zawartych w Piśmie. Ewangelia Marka (Mk 12,36) mówi o Dawidzie jako zapowiadającym Chrystusa „w Duchu Świętym” – pod natchnieniem Ducha Świętego (por. Mt 22,43; Dz 1,16; 4,25). Bóg w czasach Starego Testamentu mówił przez proroków (Łk 1,70) i przez Mojżesza (Mk 12,26; por. Mt 22,31; Łk 20,37); podobnie Symeon i prorokini Anna pod natchnieniem Ducha witają w świątyni od dawna wyczekiwanego Mesjasza (Łk 2,25–38). Dzieje Apostolskie i Listy Pawłowe wspominają wiele objawień otrzymanych przez pierwszych chrześcijan (Dz 2,1–21; 8,14–17; 10,44–46; 19,1–6; 1 Kor 12–14; 1 Tes 5,19), a Apokalipsa jednoznacznie mówi o ich boskim pochodzeniu (Ap 1,1–2; 22,8–21).

Cechą charakterystyczną tych fragmentów jest to, że zawarta w nich koncepcja „natchnienia” pełni funkcję kategorii hermeneutycznej. Ukazane w nich zaangażowanie Ducha jest decydujące – podkreśla znaczenie tekstu, a zarazem wymaga później jego akceptacji. Za ludzkim autorem stoi boska inicjatywa i działanie, które dają jego słowom odniesienie wykraczające poza to, co jest mu znane. Tym dającym natchnienie Duchem jest Duch Chrystusa.¹⁰ W ten sposób

⁹ Por. Klemens Aleksandryjski, *Stromata*, VII 16 [VII 101.103].

¹⁰ Por. 1 Kor 12,3 – tu autor łączy Ducha i świadectwo z Chrystusem.

wiara w natchnienie Pism uzasadnia przekonanie, że fragmenty, które nie odnoszą się otwarcie do Chrystusa, czynią to w sposób ukryty¹¹.

Wobec współczesnej fascynacji historycznym podejściem do egzegezy wątpliwe jest, by nacisk na natchnienie dzieła był powszechnie przekonującym argumentem przemawiającym za interpretacją pozwalającą odkrywać w tekście znaczenia, które mogłyby być w ogóle nierozpoznane przez autora. Próby te jednak zwracają uwagę na głębszy wymiar tekstu, co odpowiada oczekiwaniom niektórych interpretatorów na odkrycie pełniejszej treści poza jej pierwotnym kontekstem. Zarazem wyraża to ideę, że Duch zaangażowany w powstanie Pisma jest także aktywny w aktualizacji tego tekstu przez współczesnych odbiorców¹². Jeśli by nawet zanegowano wartość kategorii natchnienia – inspirującej i ożywiającej rozumienie – to mimo wszystko trzeba pamiętać, że tylko Duch daje możliwość właściwego odczytania Pisma.

Wczesna tradycja żydowska i chrześcijańska

Judaizm hellenistyczny i rabiniczny

Szczególny charakter i znaczenie Pism w zachowaniu tradycji narodu wybranego wyrażał nakładany na męską młodzież żydowską już od piątego roku życia obowiązek ćwiczenia się w ich znajomości¹³. Filon Aleksandryjski i Józef Flawiusz, najważniejsi autorzy judaizmu hellenistycznego, mówią o Pismach żydowskich jako „świętych”¹⁴. Choć Filon nie użył greckiego słowa „*theopneustos*”, to w opisie Mojżesza jako najwyższego proroka podkreśla, że jego najważniejszym zada-

¹¹ Na tej podstawie w minionym wieku m.in. K. Barth wykazywał chrystocentryczny aspekt natchnienia. Por. K. Barth, *The Doctrine of the Word of God*, w: tenże, *Church Dogmatics*, t. 1, Edinburgh 1956, par. 2.

¹² Por. J. Goldingay, *Inspiration*, w: *A Dictionary of Biblical Interpretation*, red. R.J. Coggins, J.L. Houlden, London 1990, s. 314.

¹³ Wspomina o tym chociażby Miszna: *Awot* 5,21.

¹⁴ Filon, *De vita Mosis*, 2,292; Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, 10,10.4§ 210. – podkreśla, że święte dzieje żydów przekazali prorocy, dlatego księgi Pism zawierają wolę Bożą i zobowiązują do jej wypełnienia, por. *Przeciw Apionowi*, I, 8.37.

niem było „wypowiadanie w natchnieniu” tego, czego nie można było objąć rozumem¹⁵. Używa platońskiej koncepcji *theia mania* – „obłądu boskiego”, według której umysł człowieka pod wpływem działania bożego zaczyna funkcjonować w odmienny sposób – człowiek staje się niejako „napełniony” przez boga (*entheos*). Filon rozróżnia trzy formy przekazywania boskiego objawienia: prorok tłumaczy słowo Boga, słowo pada w rozmowie proroka z Bogiem, mówiący zostaje niejako opanowany („natchniony, szalony” – *enthousiōdes*) przez Boga. Najprawdopodobniej Filon wyrażał przekonanie ówczesnego judaizmu o tym, że prorok nie przemawia sam od siebie, ale jego słowa są echem mowy Boga. Jest on „pochwycony przez Boga” (*enthousia*) i to natchnienie odróżnia proroka fałszywego od prawdziwego¹⁶. Skoro więc słowa patriarchów i Mojżesza były natchnione, zatem także i Tora (prawo przypisywane przekazowi Mojżesza) zawiera prawdziwe proroctwo – czyli jest natchniona.

W judaizmie rabinicznym doktryna o natchnieniu proroków stanowi podstawę nauczania o natchnieniu Pism. Cała Biblia hebrajska (Prawo, Prorocy, Pisma) jest natchniona, ponieważ wszystkie jej trzy części są uważane za tekst wypowiedziany i napisany przez proroków. Podobnie jak nie podaje się w wątpliwość pochodzenia szeroko rozumianej Tory Spisanej (*Tora sze-bi-chtaw*) od Mojżesza, proroka *par excellence* (Pwt 18,15,18), tak jest i w przypadku Tory Ustnej (*Tora sze-be-al-pe*)¹⁷. Miszna w jednym z najważniejszych traktatów prezentujących dorobek etycznej myśli żydowskiej stwierdza na jego początku, że Mojżesz otrzymał „Torę z Synaju” (*Tora mi-Sinaj*)¹⁸. Teologiczne znaczenie tego pojęcia zawiera się także w zwrocie: „Tora

¹⁵ Filon, *De vita Mosis*, 2,187–191. Poza Mojżeszem dar prorokowania przypisuje też Noemu, Izaakowi i Jakubowi – ale tylko Mojżesz jest „wszędzie czczony jako prorok” Por. tenże, *Quis rerum divinarum heres sit*, 262.

¹⁶ Tenże, *Quis rerum divinarum heres sit*, 259; *De praemiis et poenis, de exsercationibus*, 55.

¹⁷ Podobnie teksty mędrców mogą być interpretowane jako wypowiedzi natchnione, prorockie (por. Iz 11,2; Wj 15,20–21; 2 Krn 15,1–5).

¹⁸ Miszna: *Awot* 1,1.

(jest) z nieba” (*Tora min ha-Szamajim*)¹⁹. Dlatego też w judaizmie rabinicznym wiara w to, że „Tora (jest) z niebios”²⁰, jest głównym argumentem za wyjątkowością jej charakteru – jako natchnienia i autorytetu. Dlatego też Talmud babiloński stwierdza jednoznacznie, że Tora jest Boskim objawieniem. Przepis prawa z Księgi Liczb: „(kto) wzgardził bowiem słowem Pana i złamał jego przykazania – taki musi być wyłączony bez miłosierdzia” (Lb 15,31a) odnosi się według wykładni rabinicznej do człowieka zaprzeczającego temu, że Tora „jest z nieba”²¹.

Idea „Tory z niebios”, nawet zanim została ostatecznie sformułowana, wyrażała wiarę nie tylko w boskie pochodzenie, ale i przeznaczenie jej tekstu. Nie tyle neguje ona ludzkie autorstwo, ale wręcz je odwraca – sugerując, że to tekst był niejako „autorem ludzi”²². W ten sposób idea objawienia „Tory z Synaju” przybrała formę punktowego wydarzenia w czasie i przestrzeni, do którego dalsza historia jest komentarzem. W perspektywie takiego spojrzenia fundament wszelkich zasad i autorytetu w judaizmie wpisany jest między słowa wypowiedziane na Synaju w obecności Mojżesza.

Żydowska tradycja wiary w „Torę z niebios” jest też czymś więcej niż obroną literalnego sensu i historyczności tekstu biblijnego. Jest to wiara w troskę Boga o świat, która wyraża się w pragnieniu przekazania jego pouczeń całej ludzkości. Zarazem jest to wiara w umiejętność człowieka do usłyszenia i zrozumienia „słów Boga”. Wyraża to obecność Mojżesza na Synaju, która daje nadzieję potomnym, że jeśli jeden człowiek osiągnął już szczyt Objawienia, to też inni, którzy poszli i pójdą za nim, będą mieli w nim udział. Droga ta realizuje się w trwającej od wieku sukcesji nauczycieli Izraela – na wzór Mojżesza.

¹⁹ Miszna: *Sanhedrin* 10,1.

²⁰ Miszna: *Sanhedrin* 10,1; por. Wj 20,22 [19]; Pwt 4,36. Bóg przemówił do Izraela „z niebios” (*min haszam(m)ajim*) (Wj 20,19; Pwt 4,36). Por. także Neh 9,13.

²¹ *Talmud babiloński: Sanhedrin* 99a.

²² Por. J. Sacks *Crisis and Covenant: Jewish Thought After the Holocaust*, Manchester 1992, s. 209–215.

Patrystyka i scholastyka

W tym czasie wiara w natchnienie Pisma była niepodlegającym dyskusji elementem formalnej wiary Kościoła²³. Niezależnie od rodzaju i formy danego tekstu (proza, poezja, list *etc.*), jego kontekstu i pochodzenia, cała Biblia uważana była za zbiór źródłowych i pewnych dla doktryny chrześcijańskiej treści. Stosowano konsekwentnie za 2 Tm 3,16 termin „*theopneustos*” wobec Pism Starego Testamentu, głównie ze względu na zawarte w nim obietnice mesjańskie²⁴. W II i III w. Pismami zaczęto także nazywać obdarzone autorytetem księgi, włączone później do kanonu Biblii chrześcijańskiej. W ten sposób uznano autorytet zarówno Pism żydowskich, jak i chrześcijańskich. Szkoła aleksandryjska podobnie jak antiocheńska mówiła o „świętych” Pismach, a ich autorom przypisywano szczególne cechy („boscy pisarze”, „nositelie ducha”) wynikające z uprzywilejowanej bliskości Boga. Ireneusz z Lyonu, uznając wprawdzie, że Pisma nie dają odpowiedzi na wszystkie pytania, uważał je za doskonałe, przekazane przez Słowo Boże i Ducha²⁵.

Poza samym uznaniem natchnienia Biblii ojcowie kościoła próbowali odpowiedzieć na pytanie: jak je rozumieć? Niektórzy, jak Teofil z Antiochii²⁶, Justyn Męczennik²⁷ czy Atenagoras²⁸, uważali natchnienie za skutek ekstazy. Teksty natchnione miałyby być pisane pod absolutne dyktando Boga – antycypowali oni w ten sposób scholastyczną doktrynę o „przyczynowości instrumentalnej” (*causa instrumentalis*).

Tak radykalnemu stanowisku przeciwstawiał się na wschodzie Orygenes²⁹. Uważał on, że Duch Święty „oświecał” pisarza natchnionego

²³ Por. D. Kasprzak, *Teologia natchnienia biblijnego w okresie patrystycznym*, w: *Gwiazda z Jakuba – demony – Niewiasta apokalipsy*, „Z badań nad Biblią 12”, Kraków 2007, s. 93-129.

²⁴ Por. Atanazy, *O wcieleniu Słowa*, 33,3.

²⁵ Ireneusz, *Przeciwko Herezjom*, 2.28.2.

²⁶ Por. tenże, *Do Autolika* 2.9.

²⁷ Por. *Apologia* 1,36; *Dialog z Żydem Tryfonem* 7.

²⁸ Duch posługuje się nimi jak flecista dmący we flet, por. tenże, *Prośba* 9.

²⁹ Por. *O Zasadach*, 4,1.6.22; *Przeciwko Celsusowi* 7,3-4; *Homilie do Ezechiela* 6,11.

poprzez oddziaływanie na jego umysł, wolę i pamięć. Prorocy biblijni i ewangelista sami chętnie współpracowali ze „słowem”, które do nich przychodziło. Orygenes wprowadza rozróżnienie pomiędzy komentarem ludzkiego autora a słowem objawionym, co z kolei dopuszcza możliwość błędu popełnionego przez człowieka. W ten sposób przeszedł on od akcentowania natchnienia proroków (autorów) do natchnienia samego tekstu jako słowa Bożego³⁰.

Podobne stanowisko wyrażał na zachodzie Augustyn. Chociaż twierdził on, że Pisma były dyktowane ludzkim autorem przez Ducha Świętego, to przypisywał im samym istotną rolę. Mogli oni stosować różne sposoby wyrażania swoich myśli, zwane figurami (*tropoi*)³¹. Ewangelista mógł przedstawić dany temat, nie rozwijając go albo dodając coś od siebie.

Wszyscy wymienieni autorzy zgadzali się co do natchnienia Pisma, natomiast różnie je interpretowali. Główne koncepcje to³²: 1) „zniżanie się” (gr. *synkatabasis*) – termin przypisywany Janowi Chryzostomowi³³ jest kontynuacją Orygenesowej koncepcji adaptacji (gr. *symperifora*); Bóg „zniżał się” do ludzkich autorów, wyrażających swe myśli poprzez metafory i hiperbole; pierwsi wielcy teologowie zauważali, że nie zawsze Pismo zawiera przekonujące i pewne informacje; by wyjaśnić ten trudny paradoks, sformułowali teorię uwzględniającą możliwość przystosowania się Ducha Świętego do kondycji ludzkiego autora Pism, koncepcja ta została rozwinięta w okresie reformacji przez Jana Kalwina, który zwrócił uwagę na zaangażowanie Ducha Świętego także w stosunku do odbiorcy, podobnie jak uprzednio w stosunku do autorów; doktryna o iluminacji mówi o wewnętrznym świadectwie Ducha i uważa całe Pismo za

³⁰ Koncepcję tę Orygenes rozwija na kanwie prowadzonych sporów z odżywającym montanizmem, który akcentował nadmiernie rolę proroków prowadzonych przez Ducha. Por. M. Domaradzki, *Między alegorią a typologią. Uwagi o hermeneutyce Orygenesesa*, „Przegląd Religioznawczy” 2011, nr 1 (239), s. 17–27.

³¹ Por. *O nauce chrześcijańskiej*, 1,36; 3,27.29; *O zgodności Ewangelistów*, 2,12.

³² Por. R.F. Collins, *Inspiration*, w: *The New Jerome Biblical Commentary*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, London 1990, s. 1023–1033.

³³ Konstytucja SWD *Dei Verbum* cytuje jego słowa o Rdz 3,8 – por. *Homilia* 17,1.

słowo Boga³⁴, trudno jest jednak określić jednoznacznie, czy sama Biblia postrzega zaangażowanie Ducha w stosunku do ludzkich autorów jako rozróżnialne fenomenologicznie 2) „dyktowanie” (łac. *dictare*) – koncepcja popularna wśród Ojców zachodnich³⁵ mówi, że Pisma były „dyktowane”, ale nie w sensie bezwolnego dyktanda, autor ludzki miał swobodę co do formy wyrazu 3) „Bóg autorem” (łac. *auctor* – wspomniany m.in. przez Augustyna³⁶ i Ambrożego³⁷ taki obraz Boga, sprzeczny z ideami dualizmu, miał szczególne znaczenie w konfrontacji z manicheizmem (V w.); jeden i ten sam Bóg jest autorem Starego i Nowego Testamentu; teza ta wskazywała, że Bóg jest ostatecznym źródłem obu testamentów; poza tym należy pamiętać, że łacińskie słowo „*auctor*” ma szersze znaczenie niż jego współczesny odpowiednik – oznacza zarówno twórcę, jak i źródło danego dzieła.

Opisując natchnienie, scholastycy odwoływali się do systemu filozoficznego Arystotelesa. Patrzone na nie przez pryzmat kategorii przyczynowości w jej czterech rodzajach: przyczyna sprawcza (pierwsza to Bóg-Duch, a instrumentalna to ludzki autor), materialna, formalna i celowa. Tomasz z Akwinu odróżnił treść poznawczą (*res acceptae*), dostępną człowiekowi na różne sposoby, od sądu o treści (*iudicium de rebus acceptis*) inspirowanego przez wpływ nadprzyrodzony. Określa on ludzkiego autora jako narzędzie Bożego działania (*homo fit instrumentum Dei*). Bóg jest autorem głównym, nadrzędnym, człowiek zaś drugorzędnym. Dało to podstawy tzw. tomistycznej szkole rozumienia natchnienia, oddzielającej funkcję Boga jako autora pierwszorzędnego (*primarius*) od roli człowieka jako autora drugorzędnego (*secundarius*). Tomasz, w przeciwieństwie do wcześniejszych scholastyków, uważał dar prorocstwa nie za stałe uposażenie

³⁴ Por. Instytucje i,9; iv,8. Doktryna ta powstaje na kanwie debat pomiędzy kościołami protestanckimi a Kościołem Rzymskokatolickim oraz pomiędzy głównym nurtem reformacji a bardziej radykalnymi grupami. Kalwin uczynił z kategorii natchnienia Pisma podstawowy argument przeciwko postbiblijnej tradycji i autoritetowi nauczycielskiemu Kościoła, a także odradzającemu się montanizmowi.

³⁵ Por. Augustyn, *Objaśnienia Psalmów*, Ps 62,1; Hieronim, *List 120* (Ad Hedybiam),1.

³⁶ Por. Augustyn, *Przeciw Adimantowi* uczniowi Maniego, 16,3.

³⁷ Por. Ambroży, *Komentarz do Psalmu 118* [Expositio in Psalmum CXVIII], 8.

(*habitus*), ale poruszenie w określonym czasie (*motio*). Dar ten nie daje bezpośredniego wglądu w rzeczywistość Boga, a jedynie poprzez „podobieństwa”³⁸. Jest to *gratia gratis data*, czyli dar udzielony nie dla osobistego uświęcenia, lecz ze względu na wspólnotę.

Współczesne tendencje

Od XIX w. wzrosło zainteresowanie metodami krytycznymi w badaniu pochodzenia i natury ksiąg biblijnych. Niejednokrotnie też ostentacyjnie akcentowano skrajny humanizm procesu, w wyniku którego powstały. Czyniło to coraz trudniejszym utrzymanie twierdzenia, że cała Biblia przedstawia nieomylną prawdę, którą doktryna o natchnieniu przypisywała jej *implicite* lub *explicite*.

Krytycyzm biblijny zwrócił uwagę uczonych na to, że wiele ksiąg biblijnych nie powstało wyłącznie jako dzieła natchnionych jednostek, lecz przeszły one długotrwały proces, w który włączone były różnorodne źródła, tradycje i redakcje. Pozostając przy biblijnej koncepcji działania Ducha Świętego we wspólnocie ludu Bożego, zaczęto postrzegać natchnienie jako kwestię związaną bardziej ze wspólnotą niż szczególną jednostką.

Rozstrzygając te kontrowersje, Sobór Watykański II odwoływał się do całej tradycji nauczania o natchnieniu. Rozpoczynające się od cytatów z Nowego Testamentu (wspomniane uprzednio fragmenty 2 Tm 3,16 i 2 P 1,19-21 oraz J 20,31; 2 P 3,15-16) nauczanie soboru o natchnieniu okazało się w tym kontekście zbieżne z poglądami wielu kościołów ewangelickich. Uwzględniono również nauczanie ojców i doktorów kościoła, Augustyna i Tomasza z Akwinu, oraz wcześniejszych soborów Trydenckiego i Watykańskiego I³⁹.

Sobór widział w koncepcji natchnienia jeden z ważniejszych sposobów wyrażania wyjątkowego sakralnego charakteru Pism.

³⁸ *Summa* II 2 q.173.1.

³⁹ Jak również dwóch ważniejszych encyklik, które pojawiły się po nim: *Providentissimus Deus* (Leon XII 1893 r.) i *Divino afflante Spiritu* (Pius XIII 1943 r.). Por. H. Lempa, *Biblia w dokumentach Kościoła. Aby lepiej słyszeć słowo Pana*, Wrocław 1997.

W II rozdziale *Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym (Dei Verbum, 18 XI 1965)* przypomina o niepodważalności natchnienia Biblii. Uznaje natchnienie za specyficzną cechę tekstu biblijnego, a jego sprawcę – Boga za autora. Szczególna rola jest tu również przypisana Duchowi Świętemu. Użyte określenie Boga jako autora nie pomniejsza znaczenia autora literackiego (hagiografa). Dlatego też Pismo Święte jest nazywane Słowem Bożym (9,14,21,24). Trzeba zauważyć, że Sobór nie sformułował definicji natchnienia, ograniczył się jedynie do przedstawienia jego opisu⁴⁰.

Konserwatywni protestanci uważają doktrynę o „bezbłądności” Pisma za podstawowy fundament wiary. Jako argument przywołują tekst z Ewangelii Jana: „Pisma nie można odrzucić” (J 10,35b). Widzą w nim ilustrację biblijnej doktryny o nieomyślności – gdyby w Pismach znalazł się błąd, to podważony zostałby autorytet całości. Rola autora ludzkiego przy takim podejściu jest całkowicie przyćmiona przez moc Boga⁴¹. *Deklaracja chicagowska w kwestii bezbłądności Biblii* z roku 1978 zawiera oświadczenie potwierdzające całkowitą prawdziwość i wiarygodność Pisma Świętego – jako zawsze nieomyślnego i bezbłędnego. Stwierdzono w niej, że „Boży pisarze” nie byli ograniczeni wiedzą istniejącą w ich czasach – Pismo pozostaje bezbłądne w sensie wymagań, jakie stawia, i prawdy, do której zmierza. Idąc dalej, niektórzy konserwatyści uważają, że nawet tłumaczenia Pisma zachowują cechę bezbłądności⁴².

W wyniku krytycyzmu biblijnego widocznego w zeszłym i obecnym stuleciu główne nurty teologiczne próbujące obronić znaczenie Pisma wskazały na inne modele i kategorie opisu (wspomniane wcześniej) niż samo natchnienie⁴³.

⁴⁰ SW II KD *Dei Verbum*, III,11.

⁴¹ Por. N.L. Geisler, *Inerrancy and Free Will*, „The Evangelical Quarterly” 1985, nr 57, s. 35–51.

⁴² Tekst deklaracji: <http://www.bible-researcher.com/chicago1.html> (dostęp 10 października 2021). Por. K.R. Trembath, *Evangelical Theories of Biblical Inspiration: A Review and Proposal*, New York 1987, s. 6.

⁴³ Por. H. Witczyk, *Natchnienie i prawda Pisma Świętego – nowe perspektywy*, „Biblioteka Teologii Fundamentalnej” 2010, nr 5, s. 161–179.

Protestanci zaczęli coraz częściej zwracać uwagę na to, że natchnienie i autorstwo ludzkie to dwa aspekty odnoszące się do rzeczywistości Pisma Świętego: teologiczne i ludzkie rozumienie tego samego materialnego zjawiska ujętego z dwóch stron. W tym kontekście dla opisu działania Ducha Świętego w powstawaniu Biblii zaczęto używać określenia „działanie współbieżne”⁴⁴. Protestanci liberalni, kontestując stanowiska fundamentalistyczne, często przemilczają kwestie natchnienia w Piśmie albo odwołują się do współczesnego pola znaczeniowego słowa „natchnienie”. Rozwijana jest koncepcja tzw. działania zainspirowanego – Bóg działa podobnie jak genialny nauczyciel, poprzez objawienie i zbawcze działanie inspirując autorów biblijnych do napisania tekstów⁴⁵. Mimo licznych zawirowań główny nurt protestantyzmu przyznaje Biblii miejsce szczególne, ponieważ świadczy ona o Bożym objawieniu w Jezusie Chrystusie, który jest Słowem Bożym. Dlatego też natchnienia nie rozpatruje się jako cechy Pisma, ale jako potwierdzenie jego zdolności do przekazywania objawienia.

W tym kontekście większość współczesnych publikacji katolickich cechuje realizm, wskazany już w tekstach Soboru Watykańskiego II, doceniających ludzki charakter tekstów biblijnych – które będąc „Słowem Bożym”, są jednocześnie słowami człowieka⁴⁶. W nowszych teoriach próbujących opisać natchnienie czynnik ludzki stał się szczególnym punktem uwagi. Zaczęto lokalizować natchnienie w psychice człowieka, jako logiczne następstwo objawienia, które staje się następnie impulsem do napisania księgi⁴⁷. Analizy historii form dowiodły, że księgi biblijne w większości nie powinny być traktowane jako samodzielna twórczość jednostek, ale trzeba uwzględnić wpływ wspólnoty wiary – zainspirowało to powstanie wielu społecznych

---

⁴⁴ J.I. Packer, *Fundamentalism and the Word of God*, London 1958; Por. I.H. Marshall, *Biblical Inspiration*, Carlisle 1995, s. 42.

⁴⁵ Por. W.J. Abraham, *Divine Inspiration of Holy Scripture*, Oxford 1981.

⁴⁶ Por. artykuł *Sens Pisma natchnionego* w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* (1994).

⁴⁷ Por. P. Benoit, *Aspects of Biblical inspiration*, Chicago 1965.

teorii natchnienia⁴⁸. Powyższy sposób patrzenia na powstanie Biblii umożliwił załagodzenie wielu sporów na temat natchnienia pomiędzy biblistami i teologami głównych kościołów chrześcijańskich.

Studia literackie i strukturalne pozwoliły na zbadanie rzeczywistości samego tekstu, a tym samym pojmowanie jego natchnienia. Chociaż tekst posiada autonomię semantyczną, to związane są z nim dwa rodzaje aktywności człowieka: pisanie i czytanie. Duch Święty nie jest odpowiedzialny wyłącznie za sam tekst, ale i za cały wymiar ludzkiej aktywności z nim związanej. Duch Święty działa we wspólnocie wiary pisarza i czytającego (słuchacza). Dlatego natchnienie powinno być rozumiane w odniesieniu do całej rzeczywistości tekstu, a to z kolei usprawiedliwia traktowanie Biblii jako „literatury parakletycznej”⁴⁹. Podkreśla się relację między Pismem a Kościołem, którego konstytutywnym elementem jest też natchnienie. Powstałe w ten sposób eklezjalne teorie natchnienia przypominają niekiedy wcześniejsze teorie „późniejszego potwierdzenia faktu natchnienia”⁵⁰.

Obecnie pojawiają się także żydowscy autorzy przedstawiający alternatywną teologię „Tory z niebios”. Zachowuje ona obraz Tory (całości objawienia) przekazanej Izraelowi przez Boga, ale równocześnie akceptuje akademickie teorie, według których osoba Mojżesza i Góra Synaj nie odgrywały istotnej roli w powstaniu Tory – o ile w ogóle istniały. Według tego poglądu, Tora przyszła na świat w wyniku procesu określanego niekiedy jako „ujawniające się Objawienie” (*unfolding revelation*)⁵¹. Oto setki anonimowych pisarzy miałyby gromadzić mozaiczną tradycję przez wiele pokoleń, dodając zawsze coś od siebie

⁴⁸ Por. J. Barr, *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*, Oxford 1983; D.J. McCarthy, *Personality, Society, and Inspiration*, „Theological Studies” 1963, nr 24, s. 553–576; K. Rahner, *Inspiration in the Bible*, Cork 1970.

⁴⁹ Por. G. Turner, *Biblical Inspiration and the Paraclet*, „New Blackfriars” 1984, nr 65, s. 420–428.

⁵⁰ Takie poglądy wyrażał m.in. R.F. Collins, *Introduction to the New Testament*, London 1983, s. 345; por. K. Rahner, *Podstawowy wykład wiary*, Warszawa 1987, s. 301–304.

⁵¹ Rozwiniętą formę tej teorii przedstawia Benjamin Sommer, ma ona wiele wspólnego m.in. z teologią Tamary Ross. Por. B. Sommer, *Revelation and Authority: Sinai*

w procesie jej przekazu. W ten sposób Bóg miałby objawić Torę Izraelowi poprzez wiele pokoleń pisarzy. W środowisku żydów tradycjonalistycznych odsuniętych od ośrodków akademickich propozycja przyjęcia koncepcji „Tory z niebios” bez Mojżesza i bez Góry Synaj nie może oczywiście liczyć na akceptację. Natomiast w kręgach żydów ortodoksyjnych, ceniących edukację akademicką, istnieje wyraźna skłonność do akceptacji nowych teorii. Jednak należy zauważyć, że według fundamentalnych zasad judaizmu Biblia i szeroko rozumiana ustna Tora umieszczają Mojżesza i Synaj w samym centrum swoich nauk dotyczących natury Boga i jego relacji z ludzkością – objawienia i natchnienia. Usuwając z tego dyskursu Mojżesza i wydarzenia na Synaju, teoria „ujawniającego się objawienia” obala biblijne i rabiniczne rozumienie zarówno Boga, jak i człowieka – oferując w ich miejsce opis hipotetycznej i jakościowo innej rzeczywistości, która z perspektywy każdej syntezy judaizmu jest nie do zaakceptowania⁵².

Podsumowanie

W ciągu minionych wieków zwrócono uwagę na wiele dróg prowadzących do zrozumienia natury natchnienia Pisma oraz wyjaśnienia jego związku z ludzkim autorem. Jednak poza dziełami Tomasza z Akwinu nie poświęcono mu wyczerpujących studiów. Wielu autorów kierowało swój wysiłek jedynie na zaprzeczanie temu, co uważali za potencjalne zagrożenie samej koncepcji natchnienia⁵³.

Jedną z trudności – znajdującą odbicie w wielu dyskusjach – jest zbyt prosto pojmowany model natchnienia, najbardziej odpowiadający biblijnym tekstom prorockim, gdyż to właśnie prorocy wyraźnie wskazywali na bezpośrednie zaangażowanie Boga w ich przekaz słowny i pisany. Znaczenie natchnienia musi zostać zmodyfikowane,

---

in Jewish Scripture and Tradition, New Haven 2016; T. Ross *Expanding the Palace of Torah*, Waltham 2004.

⁵² Y.Hazony, *Torah From Heaven: Moses and Sinai in Exodus*, „Jerusalem Letters” (28 XI 2016), <https://jerusalemletters.com/torah-from-heaven-moses-and-sinai-in-exodus/> (dostęp 10 czerwca 2020).

⁵³ Por. P.J. Achtemeier, *Inspiration and authority: Nature and function of Christian Scripture*, Peabody 1999.

gdy odniesiemy je do tekstów narracyjnych, modlitw czy dialogów pomiędzy ludźmi. Bóg czasami sprzeciwia się ludzkiemu mówcy (Jr 15), a ludzcy autorzy zaprzeczają sobie (1 Kor 1,14–16). Ponadto rozumienie natchnienia wymaga uwzględnienia faktu, że różne poziomy wewnętrznej treści wyrażają się w różnych częściach Pism. Najwłaściwsze wydaje się zatem odnoszenie każdej koncepcji natchnienia do konkretnej, odpowiedniej dla niej części tekstu Biblii – w zależności od rodzaju tekstu i dzieła⁵⁴. Równocześnie nie możemy zapominać, że wiara żydów i chrześcijan nie wpisuje się w popularną, głoszoną przez filozofów religii, kategorię „religii Księgi”⁵⁵.

Bibliografia

- Abraham W.J., *Divine Inspiration of Holy Scripture*, Oxford 1981.
- Achtemeier P.J., *Inspiration and authority: Nature and function of Christian Scripture*, Peabody 1999.
- Barr J., *Holy Scripture: Canon, Authority, Criticism*, Oxford 1983.
- Barth K., *Church Dogmatics*, t.1: *The Doctrine of the Word of God*, Edinburgh 1956.
- Benoit P., *Aspects of Biblical inspiration*, Chicago 1965.
- Collins R.F., *Inspiration*, w: *The New Jerome Biblical Commentary*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, London 1990.
- Collins R.F., *Introduction to the New Testament*, London 1983.
- Craffert P.F., *Altered States of Consciousness: Visions, Spirit Possession, Sky Journeys*, w: *Understanding the Social World of the New Testament*, red. red. D. Neufeld, R.E. De Maris, New York 2010.
- Domaradzki M., *Między alegorią a typologią. Uwagi o hermeneutyce Orygenesusa*, „Przegląd Religioznawczy” 2011, nr 1 (239).
- Flawiusz Józef, *Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Warszawa 2001.
- Geisler N.L., *Inerrancy and Free Will*, „The Evangelical Quarterly” 1985, nr 57.

---

⁵⁴ Por. L.A. Schökel, *The Inspired Word: scripture in the light of language and literature*, New York 1967.

⁵⁵ Chrześcijaństwo jest religią „Słowa” Bożego – powtarzając za soborem watykańskim II – „nie słowa spisane i milczącego, ale Słowa Wcielonego i żywego”. Por. SW II, KD *Dei verbum*, III.12.

- Goldingay J., *Inspiration*, w: *A Dictionary of Biblical Interpretation*, red. R.J. Coggins, J.L. Houlden, London 1990. [polski przekład: *Natchnienie*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. wyd. pol. W. Chrostowski, tłum. B. Widła, Warszawa 2005].
- Hazon Y., *Torah From Heaven: Moses and Sinai in Exodus*, „Jerusalem Letters” (28 XI 2016), <https://jerusalemletters.com/torah-from-heaven-moses-and-sinai-in-exodus> (dostęp 10 czerwca 2020).
- Homerski J., *Natchnienie biblijne i prawda ksiąg świętych*, „Ateneum Kapłańskie” 1969, nr 72.
- Kasprzak D., *Teologia natchnienia biblijnego w okresie patrystycznym*, w: *Gwiazda z Jakuba – demony – Niewiasta apokalipsy*, „Z badań nad Biblią 12”, Kraków 2007.
- Kudasiewicz J., *Natchnienie biblijne a naukowe badanie Pisma Świętego*, w: tenże, *Biblia, historia, nauka*, Kraków 1978.
- Leiman Z., *The Canonization of Hebrew Scripture: the Talmudic and Midrashic Evidence*, Hamden 1976.
- Leksa P., „Słowo Twoje jest prawdą...”. *Charyzmat natchnienia biblijnego*, Katowice 1997.
- Lempa H., *Biblia w dokumentach Kościoła. Aby lepiej słyszeć słowo Pana*, Wrocław 1997.
- Marshall I.H., *Biblical Inspiration*, Carlisle 1995.
- McCarthy D.J., *Personality, Society, and Inspiration*, „Theological Studies” 1963, nr 24.
- Muszyński H., *Słowo natchnione*, Kraków 1983.
- Neusner J., *Inspiration*, w: *Dictionary of Judaizm in the Biblical Period*, red. J. Neusner, New York 1996.
- Oczachowski A., *Objawienie: natchnienie: Biblia*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2010, nr 15.
- Paciorek A., *Natchnie Pisma Świętego*, w: tenże, *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Tarnów 1999.
- Packer J.I., *Fundamentalism and the Word of God*, London 1958.
- Rahner K., *Inspiration in the Bible*, Cork 1970.
- Rahner K., *Podstawowy wykład wiary*, Warszawa 1987.
- Ross T., *Expanding the Palace of Torah*, Waltham 2004.
- Sacks J., *Crisis and Covenant: Jewish Thought After the Holocaust*, Manchester 1992.
- Schökel L.A., *The Inspired Word: scripture in the light of language and literature*, New York 1967.

- Spicq C., *theodidaktos, theopneustos*, w: *Notes de lexicographie néotestamentaire*, t. 1, Göttingen 1978.
- Sommer B., *Revelation and Authority: Sinai in Jewish Scripture and Tradition*. New Haven 2016.
- Trembath K.R., *Evangelical Theories of Biblical Inspiration: A Review and Proposal*, New York 1987.
- Turner G., *Biblical Inspiration and the Paraclet*, „New Blackfriars” 1984, nr 65.
- Vawter B., *Biblical Inspiration*, London 1972.
- Warfield B.B., *The Inspiration and Authority of the Bible*, Philadelphia 1948.
- Witczyk H., *Natchnienie i prawda Pisma Świętego – nowe perspektywy*, „Biblioteka Teologii Fundamentalnej” 2010, nr 5.

Summary

The origins of the concept of biblical inspiration in religious discourse

The category of “Biblical inspiration” dates back to the biblical period. Subsequently, the early Jewish and Christian traditions made many attempts to describe it definitively. Over the centuries, many ways have emerged to understand the nature of the inspiration and to explain its relationship to the human author. One difficulty is the overly simple understanding of the inspiration model of the prophetic texts in the Bible.

Słowa kluczowe: natchnienie, Biblia, judaizm, chrześcijaństwo

Key words: inspiration, Bible, judaism, christianity